

DIN NOU DESPRE UNELE FORME VERBALE PERIFRASTICE

MARIA MARIN

1. Odată cu extinderea și adâncirea cercetărilor dialectale din ultimii 40–50 de ani s-au produs schimbări semnificative privitoare la una dintre caracteristicile variantelor teritoriale ale limbii române, și anume aceea de păstrătoare ale unor elemente lingvistice învechite sau arhaice. Constatarea are în vedere toate unitățile dialectale, mai surprinzătoare și mai spectaculoase fiind, totuși, „descoperirile” referitoare la graiurile din zona sudică a dacoromânei (Oltenia, Muntenia și Dobrogea). Contribuțiile în acest sens privesc toate compartimentele limbii, începând cu cele considerate mai stabile, mai puțin supuse schimbării, cum sunt morfologia și sintaxa (cf. Ionică 1965; Neagoe 1973; 1975; Neagoe, Vulpe 1994) și continuând cu lexicul (Ionică 1991; Teaha 2005; Mărgărit 2009 ș.a.).

2. Exprimarea unor forme verbale temporale sau modale prin construcții analitice reprezintă o posibilitate cunoscută limbii române în decursul evoluției sale, unele dintre aceste forme compuse reprezentând particularități moștenite din latină.

3. Într-un articol anterior (Marin 1985), am urmărit câteva formații perifrastice echivalente cu forme temporale de indicativ trecut întâlnite, în general, la nivelul graiurilor dacoromâne.

De această dată, ne concentrăm asupra unor formații cu valoare de imperfect, atestate în texte ilustrând graiurile dacoromâne din secolul al XIX-lea.

4. Împerfectul este unul dintre timpurile indicativului care se realizează, pe lângă varianta sintetică, prin anumite construcții compuse sau supracompuse, specifice graiurilor. Elementele constitutive ale acestor perifraze conțin, într-un fel sau în altul, ideea de acțiune trecută, în curs de desfășurare, durativă sau iterativă, neterminată, trăsături semantice definiții pentru acest timp verbal (GLR I, 2005: 424).

În cazul construcțiilor perifrastice avute în vedere, trăsătura comună este utilizarea formelor gerunziale ale verbului conjugat, adică ale modului care, prin definiție, exprimă o acțiune durativă sau iterativă, concomitentă cu o altă acțiune trecută sau prezentă: *Nu mă satur **privind-o**; Îl văd/ îl vedeam **trecând** în fiecare zi.* Așadar, gerunziul este forma verbală nepersonală care, din punct de vedere modal, se apropie cel mai mult de imperfectul indicativ.

4.1. Perifraza **era** + gerunziu: *Tocmai pe când părerea de rău îl ajunsese [...] erau **trecând** printr-o pădure* (Ispirescu, Leg.: 109 – basm cules dintr-un sat din

FD, XXXI, București, 2012, p. 20–24

fostul județ Vlașca); *La patusopt am fost dă patru ani și m-a pierdut părinții-n pădure. M-a găsit un pădurar [...] M-a luat în brațe că eu eram chelălăind* (GN, I: 155 – Frăsinet, județul Călărași).

Întâlnită în secolul al XVI-lea, mai ales, în texte religioase din nordul Transilvaniei, Banat și în traduceri coresiene (Densusianu, HLR, II: 215; Zamfir 2007: 171), dar și în *Cartea cu învățătură* (1581) a Diaconului Coresi (Zamfir 2007: 171), construcția se regăsește, în secolul al XVII-lea, în două exemple din *Istoria* lui Radu Popescu: *Că Mateiaș austriacul de abia cu oarece călărime a scăpat de supt Ostrogon, Zereni, de unde era bătând cetățile care erau luate mai nainte de turcu* (Popescu, Ist.: 319); *Și s-au întorsu în țara lui și era șuzând în pace* (idem: 360).

Atestările din scrierile secolelor al XVI-lea – al XVII-lea, continuate prin cele din secolul al XIX-lea¹ contrazic sau măcar nuantează teoria calchierii după modele străine, emisă, cu ani în urmă, de unii autori (cf. Rădulescu 1960: 693) și reluată de Dana-Mihaela Zamfir (2007: 171–172).

Faptul că tipul de perifrază la care ne referim, cu valoare clară de imperfect, este întâlnit în scrieri românești originale de-a lungul a două secole, precum și în graiurile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, toate aparținând Munteniei, constituie, credem, dovezi certe că această formație caracterizează, încă din cele mai vechi timpuri, zona sudică (muntenescă) a dacoromânei. Caracterul dialectal al acesteia apare și la Iorgu Iordan, care, vorbind despre imperfectul alcătuit din *era* + gerunziu, arată că acesta „Circulă prin graiurile muntenesti, poate și aiurea”, exemplele ilustrative fiind create de autor: *era zicând că nu-ți vezi de treburile tale* (Iordan 1956: 432). Pe de altă parte, vechimea particularității pledează în favoarea ideii de element moștenit continuând construcții cu valoare durativă, formate, în latina populară, cu gerunziul în ablativ folosit în locul unui participiu prezent (Rohlf's 1969: 107–109; Frâncu 1984: 28; Marin 1985: 462).

4.2. Construcția **a fost** + gerunziu este atestată pentru secolul al XIX-lea preponderent în aria sudică (Muntenia, Oltenia): *Avea niște case, de la soare a fost putând ține rumânu ochii deschiși, dar la ele nu i-au putut deloc* (Stăncescu, B.: 25); [Buzduganul] *venea peste nouă moșii și a fost picând în poartă* (idem: 95); *Se afla în niște case de s-au fost învărtind după soare* (idem: 218); *ăst unchiaș a fost având un fecior* (idem: 233); *Tetea asculta să vadă cum o fi vorbind, da' n-a fost vorbind niciunu* (GN, I, 168 – Stănești, județul Teleorman); *A dat o dată cu sabia, i-a tăiat gâtu; corpu n-a fost picând jos, a fost mergând to năinte [...] L-a luat acas da' tot a fost amerințând din picior; șchiopăta puțânel* (idem: 34 – Pietrari, județul Vâlcea); *Am auzit că la Pleșoiu s-a găsit șuşaua lu Domnu de rouă. Ala s-a fost ducând prin țara turcească ș-a fost viind noaptea-n țară ca cârțița, să nu-l vadă soarele* (idem: 50 – Târpezița, județul Dolj); *țiganu a fost mâncând dintr-o ridică [= „ridiche”]* (Weigand, W.: 292 – Gheboieni, județul Dâmbovița).

¹ Încadrarea textului din GN, I (1906) în secolul al XIX-lea este motivată prin faptul că un informator născut înainte de 1848 nu poate reprezenta vorbirea secolului al XX-lea.

Interpretarea numeroaselor exemple citate și a altora asemănătoare ca echivalente ale imperfectului este motivată prin următoarele caracteristici: 1. exprimă o acțiune nesigură, în desfășurare, trăsături conferite de forma gerunzială a verbului conjugat²; 2. redau o acțiune anterioară prin raportare la momentul vorbirii sau la o altă acțiune trecută, caracter conferit de forma de perfect compus a auxiliarului, timp care, prin definiție, exprimă acțiuni anterioare în raport cu momentul vorbirii. În româna veche și la nivel dialectal, perfectul compus se poate comporta și ca un timp relativ, echivalent cu mai-mult-ca-perfectul (Călărașu 1971: 180–181; Marin 2004: 173). Ambele trăsături sunt compatibile cu valorile imperfectului (Marin 2004: 151–152). Aceste caracteristici explică de ce unii cercetători sunt tentați să considere structura la care ne referim echivalentă cu un perfect (compus) sau chiar cu un mai-mult-ca-perfect (Todoran 1969: 299; Frâncu 1984: 30–31; Zamfir 2007: 62 și urm.). Trecând în revistă numeroasele exemple citate de Dana-Mihaela Zamfir (loc. cit.)³, constatăm următoarele: 1. în marea lor majoritate, acțiunile redade prin *a fost* + gerunziu se pot substitui fără dificultate cu un imperfect; 2. adverbele selectate de asemenea construcții (*de patru zile, mai denainte vreme, de mult, mai nainte* ș.a.) au, de regulă, sens durativ și nu punctual și 3. cel puțin unele dintre așa-zisele acțiuni încheiate sunt, de fapt, acțiuni în desfășurare, lucru admis, uneori, și de autoare, care recunoaște că *au fost făcând* are o valoare situată la intersecția celor exprimate prin perfectul compus, imperfect și mai-mult-ca-perfect (cf. p. 63 ș.a.). În ceea ce privește atestarea din Todoran 1969: 299, menționăm că autorul nu exemplifică situația. Subliniem că simplul raport de anterioritate față de un perfect compus nu înseamnă că acțiunea respectivă exprimă un mai-mult-ca-perfect; mai important, în acest context, este caracterul finit sau în desfășurare al acțiunii respective: *că acele urece au fost date de părintele Iusip, starețul mănăstirei, la nește poslușnici [= supuși, ascultători] ce au fost având de mult credincioș* (DRH. A XIX/14): *au fost date* = perfect compus la diateza pasivă, iar *au fost având* = aveau (de mult), exprimând aici, într-adevăr, anterioritatea, lucru care însă nu exclude valoarea de imperfect durativ (în trecut, normal), concomitent, dar nedeterminat, față de *au fost*

² Caracterul de acțiune nesigură al unei asemenea construcții este susținut de Cristina Călărașu (1987: 157) prin exemple provenind din texte originale din perioada 1532–1780; această trăsătură este subliniată și de Frieda Edelstein (1966, 258–259). Luând în discuție un exemplu din ALRT, autoarea susține că nesiguranța este determinată de „caracterul durativ (sau – mai rar – iterativ) al acțiunii. Afirmatia este oricum confuză, dat fiind faptul că este vorba de categorii gramaticale diferite (mod, aspect), care nu se exclud una pe alta, dar nici nu se condiționează; orice acțiune poate fi sigură sau nesigură din punctul de vedere al subiectului vorbitor; orice acțiune, sigură ori nesigură, poate fi durativă (sau iterativă), cu excepția verbelor momentane, incoative, rezultative.

³ Spre ilustrare, alegem, la întâmplare, doar trei dintre aceste exemple: *să arate celuia ce se izbăvi, câtă nevoie și câți draci au fost avândă întru elū* (Coresi, Carte: 377); *Cum l-au căotat Cornilie sutașul unde spune că de patru zile s-au fost postind și s-au fost rugând în casa lui* (Răsp.: 13); *Scriem [...] pentru rândul acestor călugăraș, carii au fost petrecându mai denainte vreme la mănăstirea lui Aron Vodă* (DRH. AXIX/9).

date. La fel, *Întâmplatu-s-au și aceștii sfânte mănăstire de s-au prădat în multe rândur ... de oameni răi și fără de dumnezăi răi călugări ce au fost lăcuind întru acea sfântă mănăstir* (DIR. A IV/459), despre care Dana-Mihaela Zamfir afirmă că este subînțeles „că este necesar ca acei «oameni răi» să locuiască în mănăstire ca s-o poată prăda, locuirea neputând fi anterioară prădării” (Zamfir 2007: 66); noi zicem că acei călugări *locuiau* în mănăstire și, concomitent, o prădau.

Încă din limba veche, formația *a fost* + gerunziu era mult mai răspândită decât cea discutată sub 4.1., fiind atestată atât în aria nordică a dacoromânei, cât și în cea sudică (Rosetti, Cazacu 1961: 220, 254; Pătruț 1978: 85–86; Edelstein 1966: 257–258; Călărașu 1987: 154; Zamfir 2007: 62) și contrazicând astfel restricția făcută de Frâncu (1984: 29), care o localizează în zonele nordice. Ea este întâlnită, în continuare, la cronicarii moldoveni și la cei munteni (Călărașu 1987: 154). Începând cu secolul al XIX-lea, apare doar în izvoare populare, fiind recunoscută ca un element cu circulație regională (Tiktin 1893: 121). Numeroasele atestări din secolul al XX-lea, când este bine reprezentată în Banat, Hunedoara, Bihor, Maramureș, din aria nordică, și în Muntenia, Țara Bârsei și, sporadic, în Oltenia, Dobrogea, din aria sudică (Călărașu 1987: 154; Marin 2004: 114), demonstrează, credem, că, în pofida absenței aproape totale a exemplelor din zona nordică pentru secolul al XIX-lea, datorată, în mod sigur, unor curenți în informația noastră, particularitatea a continuat să circule neîntrerupt în toate graiurile, inclusiv în sudul teritoriului dacoromân, constituind un arhaism morfologic.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

A. Lucrări de referință

- Călărașu 1971 = Cristina Călărașu, *Observații asupra valorilor mai-mult-ca-perfectului în limba română în secolul al XVI-lea – al XVIII-lea*, în SCL, XXII, 2, p. 175–183.
- Călărașu 1987 = Cristina Călărașu, *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București.
- Densusianu, HLR, II = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue Roumaine*, Tome II. Le seizième siècle, Paris, 1938.
- Edelstein 1966 = Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate cu a fi și gerunziul verbelor*, în CL, XI, 2, p. 253–261.
- Frâncu 1984 = C. Frâncu, *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, tomul XXIX, 1983–1984, A. Lingvistică, p. 23–62.
- GLR, I, 2005 = Academia Română, *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, București, Editura Academiei Române.
- Ionică 1965 = Ion Ionică, *Noi atestări de imperativului negativ arhaic, în Omagiul lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, p. 403–407.
- Ionică 1991 = Ion Ionică, *Note lexicales*, în FD, X, p. 126–131.
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București.

- Marin 1985 = Maria Marin, *Formes verbales périphrastiques le l'indicatif dans les parlars dacoroumains*, în RRL, XXX, 5, p. 459–468.
- Marin 2004 = Maria Marin, *Timpurile indicativului în graiurile dacoromâne actuale (I)*, în FD, XXI–XXIII, 2003–2004, p. 81–190.
- Mărgărit 2009 = Iulia Mărgărit, *Vocabularul graiurilor muntenești actuale*, București.
- Neagoe 1973 = Victorela Neagoe, *Despre -ră- în formele de perfect simplu și de mai-mult-ca-perfect*, în FD, VIII, p. 129–140.
- Neagoe 1975 = Victorela Neagoe, *Elemente arhaice în graiurile muntenești*, în FD, IX, p. 143–147.
- Neagoe, Vulpe 1994 = Victorela Neagoe și Magdalena Vulpe, *Numeralele de tipul adoară, d-a dora, adăorat(ă)... în dacoromână*, în FD, XIII, p. 59–74.
- Pătruț 1978 = Ion Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj.
- Rădulescu 1960 = Maria Rădulescu, *Formele verbale perifrastice a fi + gerunziul în textele românești traduse din secolul al XVI-lea*, în SCL, XI, 3, P. 691–698.
- Rohlf's 1969 = Gerhard Rohlf's, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Sintassi e formazione delle parole*, [Torino].
- Rosetti, Cazacu 1961 = Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare. I. De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, București.
- Teaha 2005 = Teofil Teaha, *Cuvinte latinești moștenite în graiurile românești actuale*, seria „Etymologica”, 16, București, Editura Academiei Române.
- Tiktin 1893 = H. Tiktin, *Gramatică română. Teorie și practică*. Partea I, a II-a, Iași.
- Todoran 1969 = Romulus Todoran, *Particularități dialectale bănățene într-un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea*, (I), în CL, XIV, 2, p. 291–303.
- Zamfir 2007 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*. Partea a II-a. *Timpurile din sfera trecutului. Viitorul. Condiționalul*, București, Editura Academiei Române.

B. Izvoare

- ALRT = *Texte dialectale*, culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român II* (ALR II), Sibiu/Leipzig, 1943.
- GN, I = *Graiul nostru*. Texte publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, vol. I, București, 1906.
- Ispirescu, Leg. = P. Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*. Adunate din gura poporului, București, 1892.
- Stăncescu, B. = Dumitru Stăncescu, *Basme. Culese din gura poporului*. Cu o prefață de Ionescu-Gion, București, 1892.
- Weigand, W = Gustav Weigand, *Dialekte der Grossen Walachei*, în Jb, 8, 1902, p. 234–324.

À NOUVEAU DU QUELQUES FORMES VERBALES PÉRIPHRASTIQUES

RÉSUMÉ

L'auteur est revenu sur les constructions *era* + participe présent et *a fost* + participe présent discutées antérieurement (Marin 1985) pour mettre en évidence, tant d'une part, les similitudes avec les fonctions de l'imparfait, que d'autre part, le caractère dialectal de la Valachie, ce dernier aspect ayant été prouvé par un nombre le plus élevé d'exemples.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București